

УДК 368.914(477)

Теслюк С. А.

аспірант кафедри фінансів та кредиту
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Tesliuk S. A.

Postgraduate Student at Department of Finance and Credit
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

COMPARATIVE DESCRIPTIONS OF SUBJECTS OF NON-STATE PENSION SYSTEM IN UKRAINE

Анотація. У статті розкрито роль недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Розглянуто напрями отримання банками переваг від участі у системі недержавного пенсійного забезпечення. Здійснено порівняльний аналіз особливостей, недоліків та переваг страхових компаній та недержавних пенсійних фондів як учасників третього рівня пенсійної системи. Проаналізовано основні показники діяльності НПФ за останні 10 років.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, банк, страхові організації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України пенсійне забезпечення є одним з найактуальніших питань. Протягом усього пострадянського періоду пенсійна система України зазнавала безперервного вдосконалення, залишаючись при цьому дещо модернізованою системою радянського зразка.

Несприятливе економічне та демографічне становище України, дефіцит Пенсійного фонду та високий рівень пенсійного навантаження на державний бюджет, який є одним із найвищих у світі, високий рівень тінізації економіки та низький рівень заробітних плат свідчать про неспроможність солідарної системи пенсійного забезпечення гарантувати гідний рівень життя населення. Саме цей факт і призвів до необхідності пенсійної реформи, а також подальших наукових досліджень даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пенсійного забезпечення досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Б.О. Зайчук, В.М. Опарін, В.М. Федосов, А.О. Надточій та багато інших. Зокрема, Е.М. Лібанова, В.Д. Яценко у своїх працях постійно наголошують про необхідність реформування пенсійної системи України. Сучасний стан, роль і перспективи недержавного пенсійного забезпечення є об'єктом уваги В.В. Зимовця, О.П. Коваля, В.В. Корнєєва, Г.Є. Петрової, Г.М. Терещенко Пенсійна реформа досліджується і в працях таких зарубіжних учених та фахівців, як Г. МакТаггарт, В. Шосейко, В. Роїк та ін. Варто зазначити, що в сучасній літературі приділяється мало уваги саме дослідженню банків та страхових компаній у системі недержавного пенсійного забезпечення, а також їх співпраці з недержавними пенсійними фондами. Саме тому ці питання потребують подальшого дослідження та аналізу.

Мета статті полягає у дослідженні суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, виявленні недоліків у їх діяльності, а також наданні пропозицій щодо вдосконалення надання ними пенсійних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із 2004 р. в нашій державі існує трьохрівнева система

пенсійного забезпечення. Перший рівень – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Ці кошти будуть інвестуватися в українську економіку, а інвестиційний дохід збільшуватиме розмір майбутніх пенсійних виплат учасників. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання додаткових пенсійних виплат.

Безумовною перевагою трьохрівневої системи є те, що подібна конструкція розвантажує систему державного пенсійного забезпечення, вирішує проблему необґрунтованих пенсійних пільг і дає додаткову можливість громадянам самостійно визначати рівень пенсійного забезпечення.

На сьогодні реально представлені лише перший та третій рівні пенсійної системи. Запровадження третього рівня можливе лише за дотримання певних умов, зокрема забезпечення бездефіцитності Пенсійного фонду України.

Законодавством передбачено, що недержавне пенсійне забезпечення може здійснюватися такими суб'єктами:

- недержавними пенсійними фондами шляхом укладання пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів. Станом на березень 2016 р. у Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 69 недержавних пенсійних фондів. Загальна вартість сформованих ними активів на 31.03.2016 становила 1 992,1 млн. грн., що на 15%, або на 360,6 млн. грн., менше порівняно з аналогічним періодом 2015 р. Пенсійні активи у співвідношенні до розміру ВВП становлять лише 0,5%. У середньому в розвинутих країнах цей показник становить біля 70%;

- страховими організаціями, які отримали ліцензію на страхування життя, шляхом укладання договорів стра-

хування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду [1];

- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (станом на 2016 р. – 200 000 грн.).

Незважаючи на те що законом формально передбачено три рівноправні гравці на ринку НПЗ, на даний момент найбільш поширеною формою недержавного пенсійного забезпечення в Україні є недержавні пенсійні фонди. Як страхові організації, так і банки поки не є активними учасниками системи НПЗ, що зумовлено різноманітними чинниками, насамперед нормативно-правового характеру.

Можна виділити такі основні проблеми у діяльності суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення:

- суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення здійснюють свою діяльність за трьома різними законами, які часто суперечать один одному;
- чітко не визначено роль і місце НПФ та інших суб'єктів у структурі недержавного пенсійного забезпечення [4].

На сучасному етапі розвитку ринку послуг щодо недержавного пенсійного забезпечення найменш розвиненим залишається саме банківський сегмент. На сьогодні банки не беруть значної прямої участі в НПЗ, вона зводиться зазвичай лише до зберігання пенсійних активів. Щодо безпосередньої акумуляції пенсійних коштів у банківській системі, то це можливо лише через відкриття пенсійних депозитних рахунків із метою накопичення коштів для виплати їх власнику за настання пенсійного віку. Але й тут існують певні обмеження та труднощі. По-перше, обсяг пенсійних внесків разом із відсотками не може перевищувати гарантованої Фондом гарантування вкладів фізичних осіб суми відшкодування пенсійних заощаджень, яка на сьогодні становить 200 тис. грн. По-друге, недостатньо розробленими є підзаконні нормативні НБУ щодо регулювання діяльності банків у сфері НПЗ. По-третє, за законодавством України на сьогодні вкладникам дозволено знімати кошти з пенсійних депозитних рахунків достроково. Тобто пенсійний депозитний рахунок в банку залишається таким лише за назвою, тоді як за змістом він не може бути класифікований як пенсійний, оскільки втрачається основна характерна ознака пенсійного депозитного рахунка – його довгостроковість.

Але можлива така участь банків у системі НПЗ, як створення корпоративних пенсійних фондів, що дає можливість банку об'єднати функції засновника, адміністратора та керівника активами.

Виступаючи як засновник недержавного пенсійного фонду, банк отримує такі переваги:

1. Доступ до довгострокових грошових ресурсів через гарантоване розміщення в межах визначеної законодавством квоти на депозитних рахунках у даному банку частини пенсійних коштів НПФ, засновником або власником якого є даний банк.
2. Інвестування частини пенсійних коштів НПФ у цінні папери, розміщенням яких займається банк.
3. Розширення продуктового асортименту банку через пропозицію послуг НПФ клієнтам банку, що дає можливість залучити нових клієнтів і утримати наявних і є особливо актуальним у світлі тенденцій створення фінансових супермаркетів.
4. НПФ, що належить банку, може залучати клієнтів і самостійно, а не тільки через клієнтську базу банку, таким чином, одночасно залучаючи їх і для банку.

5. Банк, як й інші економічні суб'єкти, розглядає недержавне пенсійне забезпечення як відчутний елемент внутрішньої кадрової політики.

6. Вітчизняний банк, що є засновником або власником НПФ, більш відповідає західній моделі банків. Банкам, що мають НПФ, простіше співпрацювати із західними інвесторами, серед яких немало іноземних пенсійних фондів [2].

Слід зазначити, що виконання банком ролі засновника або власника НПФ є вигідним не тільки для банку, але й для самого НПФ. НПФ, засновником якого виступає банк, отримує такі переваги:

1. Доступ до філіальної мережі та клієнтської бази банку, оскільки банк забезпечує продаж послуг НПФ через свою філіальну мережу для юридичних та фізичних осіб, тобто використання банку як агента щодо продажу та супроводу своїх послуг, уникнення необхідності створювати власну інфраструктуру. Продукти НПФ схожі із традиційними банківськими продуктами, внаслідок чого можна використовувати відпрацьовані бізнес-процеси, тобто застосовувати аналогічні інформаційні і фінансові системи, маркетингові рішення, систему підготовки персоналу.

2. Дрібні НПФ в умовах жорсткого державного нагляду у сфері пенсійного забезпечення мають припинити своє існування, тому виникає необхідність в укрупненні НПФ. Значну роль у цьому процесі відіграють банки, що створюють та купують НПФ. Банківські НПФ мають великі можливості для об'єднання й укрупнення. Близькі за сутністю банки часто стикаються із взаємним перетоком кадрів і при цьому мають досить схожі пенсійні програми. Щоб за такого плину кадрів не переводити пенсійні кошти із одного фонду до іншого, доцільно створювати укрупнені міжбанківські НПФ, які будуть гнучко реагувати на такі кадрові зміни. Під час об'єднання фондів укрупнюється також і інвестиційний портфель, що дає змогу більш ефективно його розміщувати [2, с. 61].

Особливостями банку як учасника НПЗ є те, що працюючи з банком, клієнт упевнений у кінцевій величині вкладу з урахуванням процентного доходу, який також чітко визначений. Отже, з одного боку, перевагою банку є те, що він може гарантувати дохідність на відміну від НПФ, якому це забороняється законодавством, а з іншого – недоліком є те, що розмір доходу є обмеженим згідно з умовами договору про відкриття депозитного пенсійного рахунку. Та все ж ураховуючи те, що наслідки фінансових криз є дуже серйозними для банків, виникає питання щодо надійності зберігання коштів у цих установах. Також за участі в НПЗ через відкриття пенсійного депозитного рахунку повністю відсутній страховий захист клієнта на відміну від страхових компаній та НПФ.

Іншими двома учасниками ринку недержавного пенсійного забезпечення є страхові компанії, які отримали ліцензію на страхування життя, та НПФ. Діяльність цих двох суб'єктів також має свої особливості.

Страхові компанії, які отримали ліцензію на страхування життя, надають послуги страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду шляхом укладання договорів страхування відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [2]. Відповідно до цього закону, страхові компанії не мають права здійснювати збір пенсійних внесків у рамках недержавного пенсійного забезпечення. Цей чинник досить негативно впливає на діяльність «лайф-вих» страхових компаній і діє як стримуючий чинник. Також страхові організації, які займаються страхуванням життя взагалі і страхуванням пенсій зокрема, зобов'язані

забезпечити отримання клієнтом 4% щорічного інвестиційного доходу. Відхилятися фактична величина інвестиційного доходу клієнтів від планової величини може, однак лише в бік збільшення.

Напевно, найголовніша перевага компаній зі страхування життя порівняно з НПФ та банками полягає в тому, що тільки вони сьогодні мають можливість здійснювати довічну (більш звичну для фізичних осіб і єдино правильну з точки зору суті пенсійного забезпечення) виплату пенсій, адже ніхто не зацікавлений у тому, щоб протягом короткого строку витратити власні пенсійні заощадження, а потім решту життя існувати лише за рахунок державної пенсії. НПФ спроможні забезпечити лише строкову пенсію, виплата якої здійснюється протягом визначеної кількості років та припиняється після закінчення такого терміну.

Вагомим є й те, що страховики можуть гарантувати мінімальний розмір майбутньої пенсії. До того ж купивши поліс страхування життя, клієнт точно знатиме мінімальний розмір виплат та їхню періодичність, а також те, на яку допомогу виправі розраховувати сім'я в разі його смерті. НПФ такої можливості позбавлені. Вони навіть не мають інструментів для оцінки розміру майбутньої пенсії, яка безпосередньо залежить від прибутковості пенсійних ресурсів, укладених компанією з управління активами.

Щодо права власності на пенсійні накопичення, то пенсійні кошти, які були накопичені у НПФ, відразу стають власністю учасника, хоча отримати їх можна лише з виходом на пенсію та в деяких інших випадках, визначених законодавством. Пенсійні кошти у банківській установі також відразу належать учаснику. А от право власності на пенсійні накопичення у страхових компаній настає поступово, залежно від умов договору. Іншими словами, якщо людина відпрацювала не до кінця, то одержує або частину грошей, або нічого (система «золотих наручників») Суть системи «золотих наручників» полягає в тому, що для особливо цінних працівників, котрі є «золотим фондом» організації, роботодавці запроваджують довгострокові накопичувальні програми страхування. За цими програмами між роботодавцем, працівником і страховою компанією укладається тристороння угода. Роботодавець із певною періодичністю робить страхові внески. Працівник отримує виплати у разі, якщо виконає умови роботодавця, наприклад відпрацює у компанії 10 років. Якщо працівник не виконає умов роботодавця (не допрацює до кінця терміну), то він не отримає грошової винагороди. У такому разі всі накопичені кошти повертаються до роботодавця. Такі програми страхових компаній допомагають роботодавцям, які сплачують на користь своїх працівників пенсійні внески, утримати компетентних, рідкісних на ринку праці фахівців, тому їх часто називають «золотими наручниками» [3, с. 85].

До переваг страховиків життя ще варто віднести й відсутність твердої прив'язки до пенсійного віку, більш широку гаму продуктів, наявність страхового захисту, що також має значення як для роботодавця, так і для працівника. НПФ можуть використовувати лише однотипні продукти, жорстко визначені законом. Для забезпечення соціальних гарантій недержавні пенсійні фонди змушені закуповувати їх у страхових компаній. На відміну від НПФ страховики за більшістю своїх програм надають клієнтам можливість вирішити на момент укладання договору або на час отримання коштів таке питання: одразу забрати накопичені кошти чи перетворити їх у пенсію – строкову або довічну.

У страховій компанії розмір накопичувальних внесків і власне пенсії можна прив'язувати і до гривні, і до вільноконвертованої валюти, тоді як НПФ за законом наділені правом накопичувати пенсійні активи лише в національній грошовій одиниці. Що краще, вирішувати конкретному вкладнику, який повинен мати можливість вибору.

Також до переваг компаній зі страхування життя слід віднести і наявність викувної вартості страхових продуктів. Такий момент видається дуже важливим, адже обставини, як у компанії, так і конкретних людей, можуть складатися по-різному. Гроші ж, перераховані в недержавний пенсійний фонд, забрати до настання пенсійного віку практично неможливо.

Водночас перевагою НПФ є використання більш прозорих схем як оподаткування, так і нарахування розміру пенсій. Страховикам часом дуже важко пояснити клієнту, чому необхідно робити саме такі внески, щоб одержати бажаний розмір пенсії в майбутньому. Подібні ускладнення виникають тому, що в ході розрахунку величини пенсії береться до уваги маса ймовірнісних параметрів, а також статистика, яка накопичувалася в державі та перестраховувальних компаніях протягом тривалого періоду.

Щодо інвестиційної діяльності даних суб'єктів, то слід зауважити, що більше можливостей для її здійснення є у компаній зі страхування життя. Та потрібно врахувати той момент, що НПФ знаходяться тільки на стадії становлення і саме їхня діяльність спрямована на максимальний захист пенсійних внесків громадян. Операції, що проводяться ними на ринку, порівняно з іншими суб'єктами НПЗ пов'язані з меншим ступенем ризику. Із цієї точки зору більш надійними є НПФ.

Незважаючи на наявні переваги накопичувальної системи недержавного пенсійного забезпечення, вона й досі не знайшла належної підтримки у суспільстві та характеризується низькими показниками розвитку. Розглянемо детальніше основні показники діяльності недержавних фондів із часу набрання чинності Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення», тобто з 2005 р.

Таблиця 1

Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів у 2005–2014 рр.

Показник \ Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість недержавних пенсійних фондів	54	79	96	109	108	101	96	94	81	76	72
Кількість учасників, тис. осіб	88,4	193,3	278,1	482,5	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	46,0	142,0	281,0	612,2	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980,0
Пенсійні внески, млн. грн.	36,4	114,4	234,4	582,9	754,6	925,4	1102,0	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8
у тому числі від фізичних осіб	2,2	5,3	14,0	26,0	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3
від фізичних осіб – підприємців	0,01	0,02	0,04	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
від юридичних осіб	34,2	109,1	220,4	556,8	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3

Як бачимо з табл. 1 і 2, кількість недержавних пенсійних фондів до 2009 р. щорічно збільшувалася, хоча темп приросту з кожним роком знижувався. А починаючи з 2008 р. загальна кількість НПФ почала зменшуватися, ця тенденція триває й до сьогодні. Станом на кінець 2015 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 72 НПФ (у 2006 р. функціонувало 79 НПФ).

Передусім спадну тенденцію можна пояснити впливом світової фінансово-економічної кризи, наслідки якої Україна не пододала і до сьогодні, адже складний фінансово-економічний стан у країні супроводжується політичною нестабільністю, а також воєнними діями на східних територіях України. Все це значно погіршило стан господарської діяльності, і значна кількість НПФ припинили свою діяльність. По-друге, така тенденція є прогнозованою і є наслідком насиченості ринку послуг із недержавного пенсійного забезпечення. Зважаючи на зарубіжний досвід, для успішного здійснення НПЗ на території країни може бути достатньо від 5 до 20 фондів. У Польщі, наприклад, працює лише 16 фондів, в Угорщині – 21, у Чилі 80% усіх учасників зосереджено в п'ятьох недержавних пенсійних фондах.

Порівнюючи діяльність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, слід зауважити, що вони не можуть конкурувати між собою, оскільки їх основна діяльність має різні цілі. Та все ж, на нашу думку, саме недержавні пенсійні фонди мають займати основну нішу на ринку послуг із недержавного пенсійного забезпечення, адже

цьому сприяють і законодавчі акти, які обмежують обсяги діяльності банків та страхових організацій на цьому ринку та сприяють розвитку НПФ.

Висновки. Таким чином, третій рівень пенсійної системи – недержавне пенсійне забезпечення – представляють три основні суб'єкти: банки, страхові організації та недержавні пенсійні фонди. Кожен із цих суб'єктів має свої переваги і недоліки стосовно надання ними послуг із недержавного пенсійного забезпечення. Зважаючи на проблеми і недоліки у діяльності, важливо у найближчі терміни узгодити законодавчу та нормативну бази в галузі недержавного пенсійного забезпечення, для того щоб чітко окреслити місце і роль кожного суб'єкта НПЗ, особливо у питанні залучення пенсійних активів на етапі їх накопичення. Важливу увагу також варто приділити підвищенню прав участі страхових компаній у здійсненні недержавного пенсійного забезпечення.

Зважаючи на низьку участь населення у третьому рівні пенсійної системи, актуальним на сьогодні є проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо популяризації системи недержавного пенсійного забезпечення серед населення України.

Надзвичайним важливим чинником для розвитку всієї системи пенсійного забезпечення в цілому та НПЗ зокрема є завершення її реформування шляхом уведення другого рівня. Відсутність одного з рівнів тривірневої системи унеможливує ефективне функціонування всієї системи пенсійного забезпечення.

Таблиця 2

Темпи приросту діяльності недержавних пенсійних фондів у 2006–2014 рр. (порівняно з попереднім роком), %

Показник	Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість недержавних пенсійних фондів		46,3	21,5	13,5	-0,9	-6,5	-5,0	-2,1	-13,8	-6,2	-5,3
Кількість учасників, тис. осіб		118,7	44,1	73,1	3,0	14,5	4,5	-1,6	43,7	-0,8	0,4
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.		197,8	105,1	117,9	40,1	33,4	21,2	19,7	25,9	18,2	-19,8
Пенсійні внески, млн. грн.		214,3	104,9	148,7	71,7	22,6	19,1	19,2	20,8	13,9	4,3
у тому числі											
від фізичних осіб		140,9	164,2	85,7	22,3	28,0	24,3	15,8	13,5	7,4	12,5
від юридичних осіб		219,0	102,0	152,6	29,8	22,4	18,8	19,4	21,2	14,2	4,0

Список використаних джерел:

1. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. Редакція від 09.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
2. Конопліна Ю.С. Недержавне пенсійне забезпечення як напрямок розширення банківської діяльності / Ю.С. Конопліна // Вісн. Укр. акад. банк. справи. – 2007. – № 1(22). – С. 58–65.
3. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К. : КНЕУ, 2009. – 336 с.
4. Белялов Т.Е., Коваленко Д.І. Характеристика суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення: функціонування і проблеми діяльності / Т.Е. Белялов, Д.І. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 2(140). – С. 57–62.

Анотація. В статтю раскрыта роль негосударственного пенсионного обеспечения в Украине. Рассмотрены направления получения банками преимуществ от участия в системе негосударственного пенсионного обеспечения. Осуществлен сравнительный анализ особенностей, недостатков и преимуществ страховых компаний и негосударственных пенсионных фондов как участников третьего уровня пенсионной системы. Проанализированы основные показатели деятельности НПФ за последние 10 лет.

Ключевые слова: пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственный пенсионный фонд, банк, страховые организации.

Summary. The article reveals the role of no-state pension provision in Ukraine. The paper considers directions of banks' getting advantages due to participation in the system of non-state pension provision. Comparative analysis of features, advantages and disadvantages of insurance companies and non-state pension funds as participators of the third level of the pension system is made. Main indices of activities of non-state pension funds for the last 10 years are analyzed.

Key words: pension system, non-state pension system, non-state pension fund, bank, insurance companies.